

טְבִיָּה החולב בעברית: היידיש וקריסת הישראליות

חנן קָּבֶר

החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים; מכון ון ליר בירושלים

ביסוד התרגום הנפלא של דן מירון לטְבִיָּה החולב מתרוצצות שתי מגמות. האחת היא המאמץ המרשים להמיר את היידיש בעברית של היום, כי העברית המדוברת של היום, טוען מירון, היא היידיש של פעם, ועל כן הוא מבהיר: "יותר מכל רציתי לשמור על הטונאליות היידישית בלי להפר את הרצף העברי של הכתוב" (שלום עליכם 2009, 12). ואכן, מאמץ זה לייצר רצף עברי ניכר בכך שאת כותרת הפרק "דאָס גרויסע געווינס" הוא מתרגם "הזכייה הגדולה", ואילו כשהמילה "געווינס" מופיעה במשפט הפותח את הפרק "אז ס'אָיז באַשערט דאָס גרויסע געווינס" (שלום עליכם 1966, 19), מירון מתרגם אותה לעברית בת ימינו: "אם נועדת לזכות בפיס".

אבל מנגד ניכרת בתרגום שלפנינו גם מגמה הפוכה. במאמץ מרשים לא פחות, במקום לעבֶרֶת את היידיש, מירון הופך את העברית ליידיש. בניגוד לתרגום של י"ד ברקוביץ' (שלום עליכם תש"י), שדיכא את היידיש והעלים אותה תחת העברית הקלאסית של לשון "הנוסח" של מנדלי, מירון מבליט את היידיש, נותן לה קול ומעלה אותה על פני השטח של הטקסט. כבר כותרתו של הספר מעידה על כך: מירון משאיר את שמו היידי של הגיבור, טְבִיָּה, ולא טוביה. כמו כן, בפרק "דאָס גרויסע געווינס", הפרק הראשון של טביה דער מילכיקער, הוא אמנם מותר את הפסוק "למנצח על הגתית" (שנמחק מתרגומו של ברקוביץ') במקורו העברי כפי שהוא מופיע אצל שלום עליכם, אבל משלים את המהלך של עברות היידיש ויידוש העברית בהערת מתרגם עם הוראות ביצוע — שלדבריו משקפות נאמנה "מצב תרבותי-חברתי-לשוני דיגלוסי" (שלום עליכם 2009, 15) — ולפיהן "מנצל טביה את דמיון הצליל בין המילה גתית בהגייתה האשכנזית גייט עס: זה הולך, זה מסתדר" (שם, 237). ואכן, מיד לאחר הפסוק העברי שמבוצע על ידי הקורא באשכנזית מופיע במקור היידי המשפט "אז עס גייט לויפט עס" (שלום עליכם 1966, 19), שמירון מתרגמו "כשזה הולך זה כבר רץ" (שלום עליכם 2009, 22) ושמקבל את מלוא משמעותו רק כהמשך וכחזרה על הקריאה האשכנזית של הגתית בתרגום כגייט עס. אגב, דב סדן (1987, 75) הציע לקרוא את הגתית של טביה ביידיש נוסח ווהלין, מקומו של טְבִיָּה, כגייט עס.

דוגמה אחרת להבלטת הדיבור האשכנזי והכנסתו לעברית מופיעה בפרק "קטונתי", שבו מירון מביא כלשונה את הפנייה של טְבִיָּה אל שלום עליכם "פאני שלום עליכם" (שלום עליכם 1966, 16), כשלדבריו טביה "משבש את פניית הכבוד (אדוני, גברתי) הפולנית. לשון הפנייה אל הגבר היא פאנייה, ואילו פאני היא לשון הפנייה לאשה" (שלום עליכם 2009, 237).

ההומור המשבש ציטוט, הטיפוסי כל כך לטקסט של שלום עליכם, מופיע למשל ב"עצור את הסוס, בהמה שכמותך, תגיד ככה וככה, ברחל בתך הקטינה" (שם, 31), שהוא הפתרון התרגומי שמצא מירון לעובדה ש"המימרה היידית הפכה את 'רחל בתך הקטינה' לרחל בתך ה'נאָקעטע', העירומה" (שם, 238). באמצעות הרמיזה האירוטית מובלטת היידיש מבעד לעברית. אלא שגם כאן נודע להערות המתרגם תפקיד מרכזי בעיצובו של הטקסט, שכן הן משבשות את הרצף העברי וממקמות את היידיש בתוכו ולצדו.

גם המוזיקה של הטקסט העברי של מירון משחזרת את האינטונציה של היידיש, את ה"סמיטיקה של השיחה בעל פה" של מחוות יהודיות ולשון שמעורבת במטא-לשון, שעליה הצביע בנימין הרשב והפעיל גם הוא בתרגומו *טְבִיָּה החלבן ומונולוגים* (שלום עליכם 1983). אבל נראה לי שבצד רצונו של מירון לשמור את הטונליות היידית בלי להפר את הרצף העברי, הרי בלא מעט מקומות בולטת אצלו מגמה הפוכה של אינטונציה שאינה יוצרת מרקם אורגני והומוגני אלא להפך, מערערת את הרצף העברי דווקא ומשמיעה את היידיש בתוך העברית ובניגוד לה. בתוך הטקסט של *טְבִיָּה* מתקיימות אפוא מובלעות לא אינטגרליות של יידיש ההופכות גם את העברית ליידיש.

נראה שתופעה זאת מלמדת על שינוי של ממש ביחסי הכוח שבין העברית ליידיש. מתי הוס (תשנ"ו, 164–172) הצביע על ההבדל שהתקיים בימי הביניים בין שתי שיטות של תרגום מערבית לעברית: השיטה המילולית (*verbum e verbo*) של התיבונים, לעומת התרגום החופשי, הממציא מחדש (*sensu de sensu*), של יהודה אלחריזי. זהו הבדל תהומי שבא לידי ביטוי בתרגומיהם *למורה נבוכים* של הרמב"ם, למשל. את ההבדל ביניהם מאתר הוס ביחסי הכוח בין הלשונות כפי שתופסים אותם המתרגמים: הדומיננטיות של הערבית ביחס לעברית אצל התיבונים המילוליים, ולעומת זאת הדומיננטיות של העברית ביחס לערבית בתרגומו החופשי של יהודה אלחריזי. יחסי כוח דומים מתקיימים גם כאן: לעומת "ד ברקוביץ", שבחר בתרגום חופשי כביטוי לדומיננטיות של העברית ובכך חבר למגמה של דיכוי היידיש, הלך מירון בדרך שמהפכת את יחסי הכוח והעניק ליידיש נוכחות רבת עוצמה. כך יצר מירון טקסט עברי היברידי של עברית ויידיש שאינו מצטרף באופן אורגני להמצאה עברית חדשה. כאמור, הערות המתרגם ממלאות כאן תפקיד חיוני בערעור האוטונומיה האסתטית של הטקסט הסיפורי, ועל כן גם בהיברידיזציה של הטקסט העברי-יידי.

בצד דברים שצירף מירון לתרגום, שבהם טען שהעברית המדוברת היום היא היידיש של פעם, אני רוצה להפנות את תשומת הלב לכך שההיברידיזציה של תרגומו מבליטה דווקא את האתניות של המקור היידי. הבלטה זו מתרחשת משום שבסופו של דבר אין המרה מלאה בין שתי הלשונות אלא הנכחה של היידיש של פעם בתוך העברית של היום.

במקום הלשון האוניברסלית של ברקוביץ, שנבנתה כשפת הלאום העברי, מציב מירון את האתניות האשכנזית כהתנגדות לכוח האוניברסלי המדכא של הלאומיות. בכך שהוא מפרק את אחדותה של הלשון הלאומית מירון משתתף באורח פעיל בתהליך רחב שעוברת היום הספרות הישראלית שנעשית יותר ויותר רב-אתנית. מיכאיל באחטין (1989)

זיהה את פוטנציאל ההרס העצמי הטמון בלשון הספרות הלאומית כשכתב על הרב-לשוניות והרב-דיבוריות המתקיימות בה ויכולות לשחרר אותה בשלב מסוים "משלטון הלשון האחת והיחידה; ולפיכך אף [מתממשת הספרות הלאומית] באבדן תחושת הלשון בתור מיתוס, בתור צורת חשיבה אבסולוטית" (שם, 176–177).

המקום שבו מתרחשת התופעה הזאת ביתר שאת הוא הספרות המזרחית בישראל. כידוע לכול, יותר ויותר מהקולות הנשמעים בספרות בישראל היום הם קולות של ספרות אתנית. ריבוי זה של זהויות פועל נמרצות לדחות את ציווייה של הישראליות המכלילה את הסופרים והסופרות תחת מטרייה אוניברסלית של ישראליות, שדחקה באמצעות האידיאה של כור ההיתוך את הקולות האלטרנטיביים. אין חולק על העובדה הגלויה לכל עין שהקול הישראלי של השירה והסיפורת של דור המדינה הומר זה מכבר בפוליוניה של קולות אתניים שונים ומגוונים, אך התופעה העקרונית המתרחשת היא לא רק שנשמע בעוצמה למשל קולו המזרחי של סופר בולט כמו סמי ברדוגו, אלא שהתפתחות זו שינתה לבלי הכר את המפה הכוללת של הספרות הישראלית. לשון אחר, אין מדובר רק בעצם הופעתם של קולות מזרחיים אתניים, אלא בעיקר בכך שנחשפה האתניות של קולות אחרים שנתפסו עד כה כישראליים-כלליים. השינוי של מבנה מפת הספרות בישראל מן הקצה אל הקצה הבליט את העובדה שסופרים כמו עמוס עוז ומאיר שלו הם סופרים אשכנזים. אין ספק שכשפרסם בנימין הרשב את תרגומו לטביה החולב לפני 26 שנים עוד לא היה הקנון העברי ערוך לקבל את מהלך האתניזציה שעושה מירון היום, ואף ביתר שאת לעומת תרגומו של הרשב. שכן את "פאני שלום עליכם" תרגם הרשב בכל זאת ל"אדוני שלום עליכם", אם כי את "נאקעטע" כבר תרגם תרגום מילולי כ"ברחל בתך העירומה" (שלום עליכם 1983, 19).

האתניזציה של הספרות בישראל היא היום מרכיב מרכזי בהתפוררות האוניברסליות של הלאומיות הישראלית והפיכתה לתרבות פוסט-לאומית. מירון, שקבע שאין לשנות את טביה לטוביה מכיוון ש"גיבוריו של שלום עליכם לא הגיעו לישראל ולא עיברתו את שמותיהם בלשכת הרישום של משרד הפנים" (שלום עליכם 2009, 13), מצביע בעוצמה על המשמעות הפוליטית של ההתפוררות הזאת ותורם לה בכישרון רב את חלקו.

ז'ק דרידה כתב בעקבות ולטר בנימין שלמתרגם יש חוב כלפי המקור שאינו מחייב אותו לשחזר עותק נאמן למקור אלא "המקור נותן עצמו תוך שינוי עצמו" (דרידה 2002, 60). ואכן, מירון אינו מציג את תרגומו לטביה החולב כמקור. הוא אינו מאמין "שתרגום צריך להקרא כאילו הוא מקור" (שלום עליכם 2009, 16), ולכן הוא מוותר מראש בתרגומו על התפקיד הפוליטי המסורתי שנודע למקור בבנייתו של הדמיון הלאומי. באחרית הדבר שלו מירון יוצא נגד מסורת הפרשנות של הספר שבה "שבחי הסיפר הוחלו על המסופר, או במילים אחרות, הברק האסתטי הובן [בטעות] כעומק מוסרי" (שם, 199, ההדגשה במקור), ובכך הוא מחליף את טביה החולב מפירוש ברוח הנאורות והמוסר ההומניסטי האוניברסלי (שם, 235), כמו למשל זה של שמואל ניגר (ניגר תש"ך, 80). תחת זאת מירון מציע לראות בשלום עליכם סופר פוסטמודרני (שלום עליכם 2009, 236), ובכך הוא מעתיק את יצירתו

של שלום עליכם ממסגרת הפירוש הלאומי הנשען בדרך כלל על אדני הנאורות ומבליט את תרגומו היום כחלק פעיל ונוכח במצב הפוסט-לאומי בישראל. לעתים קרובות הספרות מזהה זרמי עומק רוחניים ופוליטיים לפני שזכו לניסוח מפורש ופומבי בשיח הציבורי. כפי ששירת "חיבת ציון" בסוף המאה ה-19 הטרימה ובישרה את עליית הציונות, כך המפנה האתני של הספרות הישראלית של היום מבשר את התפוררות חלום הישראליות האוניברסלית של הציונות. לכן בעידן פוסט-לאומי כזה, שבו מתפרקת הלאומיות לחלקים אתניים ואחרים, מתרסק גם החזון הלאומי של מדינה יהודית. המאמץ לדחוק את הקולות האתניים, התרבות המזרחית והתרבות האשכנזית, על לשונותיהן, למשל הערבית העיראקית והיידיש, ולייצר לאומיות ישראלית על-אתנית, הביא לכך שכשהאתניות המודחקת עולה, מתפורר חזון הלאומיות האוניברסלית. לאט לאט חודרת למודעות של השיח הישראלי על שכבותיו ההבנה שהציונות שוקעת ומנהלת קרב מאסף על קיומה, מה גם שהכיבוש המתמשך ומפעל ההתנחלות ככל הנראה כבר חיסלו סופית את מדינת הלאום היהודית הדמוקרטית. אלה הם שלבים אחרונים בשקיעתה של הציונות הנתונה בסיטואציה פוסט-לאומית שהספרות והתרגום בישראל הם חלק בלתי נפרד ממנה.

ביבליוגרפיה

- באחטין, מיכאל, 1989. *הדיבר כדומן*, בתרגום ארי אבנר, תל-אביב: ספרית פועלים, הקיבוץ המאוחד.
 דרידה, ז'ק, 2002. *נפתולי כבל*, תרגום, מבוא וביאור: מיכל בן-נפתלי, תל-אביב: רסלינג.
 הוס, מתי, תשנ"ו. "המגיד" במקאמה הקלאסית: לבירורו של מונח, *תרכיץ* סה: 129–172.
 ניגר, שמואל, תש"ך. *שלום עליכם: עיונים ביצירותיו*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
 סדן, רב, 1987. *חדשים גם ישנים (כרך ב): בספרות יידיש ואגפיה*, תל-אביב: עם עובד.
 שלום עליכם, 1966. *טביה דער מיליכיקער*, אריינפיר און רעדאקציע פון שמואל ראָזשאַנסקי, יוסף ליפשיץ-פאנד, פון דער ליטעראטור-געזעלשאפט ביים יוא, ארגענטינע.
 ———, תש"י. *כתבי שלום עליכם (כרך רביעי): טוביה החולב*, בתרגום י"ד ברקוביץ', תל-אביב: דביר.
 ———, 1983. *טביה החלבן ומונולוגים*, בתרגום בנימין הרשב, תל-אביב: סימן קריאה, הקיבוץ המאוחד.
 ———, 2009. *טביה החולב*, בתרגום דן מירון, ירושלים: כתר.